

Key words: media communication, hermeneutics of artistic image, semiological transfer, travelling image / simulacrum / meme, interpretation, integrative poetics.

УДК 81:316.77

Н. Павлик, аспірант

НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ

ФАТИЧНА ФУНКЦІЯ ТА ЇЇ МІСЦЕ У СИСТЕМІ ФУНКЦІЙ МОВИ

У статті аналізується актуальна для сучасної комунікативної лінгвістики проблема фатичної функції мови, розглядаються її витоки та основні підходи до її вивчення. Зроблена спроба визначити місце фатичної функції у системі функцій мови, а також виявити її співвідношення з іншими функціями, зокрема з комунікативною та регулятивною. Пропонується розмежування термінів фатична, контактна, контактостворююча функції. Виявлено основні сфери використання фатичної функції мови, а також уточнено зміст самого терміна.

Ключові слова: фатична функція, контактостворююча функція, контактна функція, фатика, фатичне спілкування, комунікативна функція, регулятивна функція.

Сучасна комунікативна лінгвістика спрямована на вивчення не лише спілкування в цілому, але і на дослідження процесів комунікації зокрема. Думки вчених (Т.Г. Винокур, Є.В. Ключев, Н.І. Формановська, В.В. Демент'єв) розходяться щодо можливих сфер та широти використання фатики в спілкуванні. Так, у сучасній лінгвістиці говорять про *фатичне спілкування* як спосіб поєднання мовця та слухача (Б. Малиновський) або як діалог, що не несе жодної інформації, а є лише промовлянням традиційних фраз (Е. Бенвеніст). Останнім часом науковий інтерес мовознавців зосереджено на вивченні протиставлення фатики та інформатики (Т.Г. Винокур, Є.В. Ключев), на дослідженні фатики як частини мовленнєвого етикету (Н.І. Формановська), на систематизації фатичних мовленнєвих жанрів (В.В. Демент'єв), на вивченні фатики в педагогічному (В.Б. Черник), медичному дискурсах (О.С. Шаніна).

Незважаючи на широту наукових праць із проблем фатики та фатичного спілкування, у лінгвістиці не існує єдиного підходу до вивчення терміна *фатична функція мови*, що можна пояснити як широтою використання фатики, так і наявністю термінів-синонімів. До того ж сучасними лінгвістами у межах досліджень комунікативної лінгвістики застосовуються такі синоніми фатичної функції як *контактна функція* [1] та *контактостворююча функція* [2], які не завжди визначаються однаково.

Метою статті є дослідження місця фатичної функції в системі функцій мови, що передбачає вирішення таких завдань: визначити зміст терміна *фатична функція мови*, виявити взаємозв'язок фатичної функції з іншими функціями мови, провести розрізнення синонімічних термінів *фатична, контактна та контактостворююча функція мови*.

© Н. Павлик, 2014

У сучасній лінгвістиці фатичну функцію розуміють як засіб встановлення, продовження та завершення контакту [1; 3], або як можливість не тільки підтримати, продовжити, але і перервати спілкування [4]. При цьому у системі функцій мови різні вчені відводять фатичній функції неоднакові позиції. Так, фатична функція розглядається як одна з шести основних [3], як частина регулятивної [4], вторинна щодо комунікативної [5; 6], чи її проявлення [7; 8], а також вважається похідною від комунікативної [9].

Англійський дослідник Е. Сепір у праці «Мова» говорить про дві загальні функції мови. Першочерговою, на його думку, є символічна функція мови, яка виступає у ролі звукового засобу «реалізації тенденції розглядати речі навколишнього світу» [2: 231], тобто мова дає можливість позначати об'єкти навколишньої дійсності. Символічне використання мови зробило її зручним засобом комунікації. На думку Е. Сепіра, комунікативний аспект мовлення перебільшений, і тому комунікативну функцію автор вважає похідною від символічної [2: 231]. Окрім основних функцій – символічної, комунікативної та експресивної – дослідник додає ще похідні функції: соціально-культурна, функція особистісного самовираження, функція впливу [2: 233-234].

Значну увагу дослідник приділяє *контактовстановлюючій функції*. Як зазначає Е. Сепір, мова, окрім її основної функції спілкування та символічного позначення світу, виступає в ролі соціалізуючого фактору, тобто встановлення соціального контакту між членами певної групи. Мовлення виступає своєрідним символом соціальної солідарності всіх, хто розмовляє певною мовою. Е. Сепір вказує, що такий різновид мови побутує в групах, що існують постійно, та люди яких пов'язані певними інтересами: сім'я, учні школи, професійний союз, члени клубу, компанія друзів дитинства тощо [2: 231-232].

Варто зазначити, що вчений відокремлює сталі чи сформовані групи від тимчасово утворених груп. Якщо мова йде про тимчасові групи, то важливо навіть не те, про що ведеться розмова, а те, що розмова взагалі відбувається. За словами дослідника, така розмова заспокоює та приносить затишок, зокрема у тих випадках, коли немає що повідомляти та інформувати [2: 231-233].

Таким чином, усі функції мови, за Е. Сепіром, можуть бути зображені за допомогою такої схеми (сх. 1):

Схема 1

Функції мови (за Е. Сепіром)

Символічна → комунікативна → соціально-культурна
→ експресивна
→ *контактовстановлююча*
→ функція соціалізації
→ функція впливу

Отже, *контактовстановлююча функція мови*, що виступає як соціалізуючий фактор, за словами дослідника, є вторинною щодо комунікативної та похідною від неї. Використання *контактовстановлюючої функції*, яке відбувається у постійних та у тимчасово сформованих групах, нагадує про те, що мова не тільки комунікативна техніка, а й засіб встановлення соціального зв'язку між людьми.

Вивчення *фатичного спілкування* та *фатичної функції мови* розпочалося ще в першій половині ХХ століття з праць Броніслава Малиновського [10] та Романа Якобсона [3]. Термін *фатичне спілкування* вперше з'явився в дослідника Б. Малиновського, проте

виокремлення та описання поняття *фатична функція мови* вперше знаходимо у роботі Р. Якобсона «Лінгвістика і поетика».

Досліджуючи поетичну функцію мови, Р. Якобсон описав і інші функції, серед яких фатичну. Так, визначаючи компоненти мовленнєвої події або акту мовленнєвого повідомлення, учений називає функції мови, які відповідають цим компонентам. Р. Якобсон виокремлює такі компоненти: *адресант* (який виконує *контактивну функцію*) відправляє *повідомлення (поетична функція) адресату (емотивна функція)*, а також *контекст (референтна функція)*, про який йде мова, *код (метамовна функція)*, та *контакт (фатична функція)*, тобто фізичний канал та психологічний зв'язок між адресантом та адресатом, що дає можливість встановити та підтримати комунікацію [3: 197-203].

Спрямованість на контакт, що може виражатися надмірним обміном ритуалізованих формул чи фраз, або простим діалогом, що має на меті продовження спілкування, є *фатичною функцією мови* [3: 201]. Р. Якобсон вважає, що існують повідомлення, котрі першочергово служать засобами встановлення, продовження та завершення розмови, «для перевірки, чи працює канал зв'язку» [3: 201], для привернення уваги співрозмовника.

Схема функцій мови та компонентів мовленнєвого акту, що відповідають цим функціям, за Р. Якобсоном матиме такий вигляд (сх. 2):

Схема 2

Функції мови та складові мовленнєвого акту (за Р. Якобсоном)

Референтна функція (Контекст)

Поетична функція (Повідомлення)

Емотивна функція (Адресат)

Конативна функція (Адресант)

Фатична функція (Контакт)

Метамовна функція (Код)

Отже, на відміну від Е. Сепіра, який розглядав контактовстановлюючу функцію як похідну від комунікативної, Р. Якобсон відводить фатичній функції окреме місце у системі функцій мови, вважаючи її однією з шести основних та невіддільною від інших функцій. За словами дослідника, кожне повідомлення виконує всі шість функцій одночасно, деякі з них проявляються як першочергові, інші як другорядні, проте вони всі реалізуються одночасно, а отже, і фатична функція мови може бути реалізована в будь-якому повідомленні. Таким чином, фатичне спілкування відбувається поряд з інформативним, і забезпечує успіх комунікації.

М.П. Кочерган виділяє дві основні функції мови: комунікативну та когнітивну, до яких додають ще емотивну та метамовну [9: 299]. Усі інші функції, що існують у мові, є похідними від перших двох. Наприклад, з комунікативною пов'язані такі функції: контактовстановлювальна, або фатична функція – засіб встановлення контакту; конативна – засвоєння; волонтактивна – волевиявлення, впливу; кумулятивна, або історико-культурна – збереження, накопичення історичного досвіду, культури [9: 299]. Щодо когнітивної функції, то з нею пов'язана репрезентативна, або номінативна, а з емотивною – естетична, що служить для вираження і виховання прекрасного.

Схематично всі функції мови за М.П. Кочерганом можна зобразити так (сх. 3):

Функції мови (за М.П. Кочерганом)

- 1) комунікативна → *фатична*, конативна, кумулятивна, волюнтативна, історико-культурна;
- 2) когнітивна (мислетворча, або гносеологічна) → репрезентативна (референтна);
- 3) емотивна → естетична;
- 4) метамовна.

На відміну від Е. Сепіра та Р. Якобсона, у чийх класифікаціях знаходимо відповідно дві та шість основних функцій, М.П. Кочерган виокремлює чотири функції мови, до яких, у свою чергу, входять другорядні. Так, фатична функція тісно співвідноситься з та входять до складу комунікативної функції.

Вартим уваги, на наш погляд, є система функцій мови, запропонована Б.Ю. Норманом: першочергові (комунікативна, мисленнева, пізнавальна, номінативна та регулятивна) та другорядні функції (етнічна, корпоративна, естетична, емоційно-експресивна, магічна), які взаємопов'язані між собою. Поряд з регулятивною функцією розглядається *фатична функція*. На думку мовознавця, регулятивна функція поєднує ті випадки використання мови, коли адресант прагне вплинути на адресата: спонукати або заборонити щось робити, спрямована на створення, підтримку та регулювання стосунків у колективах [4: 83-84]. *Фатична функція*, у свою чергу, визначається Б.Ю. Норманом як можливість вступити в розмову, тобто звернутися до співрозмовника, привітати його, нагадати про себе, та спосіб завершити розмову, попроситися, подякувати тощо. Разом з тим, фатична функція мови значно ширша за сферою вживання, і тому її важко відмежувати від регулятивної [4: 84]. Хоча фатична функція мови вказує на те, що інформація не є життєво важливою розмовою (про щось пусте чи вже відоме), проте така розмова – це наша «розмова один про одного» [4: 85], адже завдяки їй ми підтримуємо своє місце в колективі.

Беручи до уваги зазначене вище щодо функцій мови, відобразимо схематично цю систему (табл. 1):

Таблиця 1

Функції мови (за Б.Ю. Норманом)

Основні функції мови	Другорядні функції мови
- комунікативна	- етнічна
- мисленнева	- корпоративна
- пізнавальна	- естетична
- номінативна	- емоційно-експресивна
- регулятивна →	- магічна
	<i>фатична</i>
	↓ ↓
	позитивна негативна

Таким чином, Б.Ю. Норман розглядає фатичну функцію мови вузько – спосіб розпочати та завершити розмову, а регулятивна функція виконує роль соціалізації: створення, продовження та підтримка стосунків. Проте, важливим у праці Б.Ю. Нормана видається розмежування «позитивної» та «негативної» сторін фатичної функції, де під «негативною» вчений розуміє погіршення чи взагалі розірвання стосунків між людьми [4: 85].

Отже, фатична функція реалізує себе в мові як частина регулятивної функції, проте не як та частина, що спрямована на зміну чи регуляцію поведінки слухача, але та, що має на меті встановлення контакту між мовцем та слухачем на будь-якому етапі, тобто початок, підтримка чи завершення розмови. Проте, Б.Ю. Норман вважає фатичну функцію не частиною комунікативної, а частиною регулятивної, що, на наш погляд, звужує сферу використання її в мові, оскільки встановлення контакту – це не тільки регуляція стосунків, але і спілкування в своєму «чистому вигляді». Підсумовуючи, зазначимо, що вартим уваги у класифікації дослідника є виділення позитивного і негативного вживання фатичної функції: покращення стосунків між людьми або їх погіршення, висловлення чогось грубого, образливого [4: 86-87].

Аналіз літератури показує, що у сучасній комунікативній лінгвістиці окрім терміна *фатична функція* (Р. Якобсон, Н.Ю. Норман) вживаються терміни *контактна функція* (Ф.С. Бацевич, Б.П. Ардентов) та *контактовстановлююча функція* (Е. Сепір, О.С. Ахманова). Буде доречним провести розрізнення термінів, оскільки не всі дослідники вважають їх синонімічними.

Термін *контактовстановлююча функція* вперше зустрічаємо у Е. Сепіра, пізніше він був запропонований О.С. Ахмановою і вважається синонімом *фатичної*. За словами дослідниці, це одна з функцій мови, яка виявляється в ситуаціях, коли мовець не має на меті одразу передати слухачеві інформацію, а намагається тільки надати своєму перебуванню десь природного характеру, підготувати слухача до сприйняття інформації, звернути на себе увагу [11: 506-508].

Г.В. Карпук, спираючись на дослідження Л.О. Азнабаєвої, зазначає, що *фатична та контактовстановлююча функції* співвідносяться як часткове та загальне, а два терміни – як вид та рід. Фатична інформація у вузькому розумінні, на думку дослідника, є частиною *контактовстановлюючої* [8: 37-38]. За словами дослідника, мова в *контактовстановлюючій функції* має здатність передавати не тільки суб'єктивну (соціально-психологічну, емоційно-оцінну) інформацію, але і об'єктивну (когнітивну, предметно-фактуальну) інформацію. Фатична функція мови, на відміну від *контактовстановлюючої*, передає тільки суб'єктивні дані [8: 37-38].

Проте варто зазначити, що розуміння фатичної функції як частини *контактовстановлюючої* звужує сферу та можливості її використання. Фатична функція мови несе у собі можливість не тільки розпочинати, завершувати та переривати контакт, але і продовжувати, підтримувати соціальні зв'язки, даючи людині можливість закріпити своє місце у суспільстві. Вона є способом встановлення контактів та фактором соціалізації, на відміну від *контактовстановлюючої*, яка передбачає тільки можливість встановлення контакту.

Розглянуті підходи до систем функцій мови дають можливість визначити місце фатичної функції в ній, а також її нерозривний зв'язок з іншими функціями цієї системи. Зазначимо, що нам видається правомірним співвідношення комунікативної та фатичної функції як цілого та частини, або основної та другорядної функції при змістовному чи інформативному спілкуванні. Однак у випадках «розмови один про одного» (Б.Ю. Норман) або «спілкування заради спілкування» (Т.Г. Винокур) фатична функція виступає основною: підтримка контактів виступає на перший план поряд з інформативним спілкуванням, забезпечуючи успіх комунікації (Р. Якобсон).

Отже, фатична функція – невід’ємна частина комунікативної функції мови, є похідною від неї та використовується для встановлення, підтримання та завершення контакту (Б. Малиновський, Р. Якобсон), а також для погіршення чи розриву стосунків (Б.Ю. Норман), та проявляється в повідомленнях чи мовленнєвих актах, які не несуть в собі важливої інформації. Таким чином, основна мета використання фатичної функції у спілкуванні – це перш за все процес підтримки чи розриву соціального зв’язку. Щодо сфер використання фатичної функції, можна назвати дві: перманентні, постійні соціальні групи, де вона є другорядною щодо комунікативної, або тимчасові, випадкові зустрічі та об’єднання людей (Е. Сепір, Б.Ю. Норман), де вона є основною. Отож фатична функція має значно ширше застосування ніж контактна чи контактостворююча, а отже, не може бути її частиною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики : [Підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Сепір Э. Язык // Избранные труды по языкознанию и культурологии: [пер. с англ. / общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика] / Э. Сепир – М. : Прогресс, Универс, 1993. – С. 223-247.
3. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Структурализм “за” и “против”. Сборник статей [Перевод с английского, французского, немецкого, чешского, польского и болгарского языков; под редакцией Е. Я. Басина и М. Я. Полякова] / Р. Якобсон. – М. : Прогресс, 1975. – С. 193-230.
4. Норман Б. Ю. Теория языка. Вводный курс. Учебное пособие / Б. Ю. Норман. – М. : Флинта : Наука, 2004. – С. 64-91.
5. Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка / Н. А. Слюсарева. – М. : Наука, 1981. – С. 3-37.
6. Слюсарева Н. А. Функции языка // Языкознание. Большой лингвистический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 564-565.
7. Волкова Л. Г. Фатическая функция и синтаксические средства ее реализации: формальный, семантический, коммуникативно-прагматический аспекты : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. : 10.02.01 «Русский язык» / Л. Г. Волкова. – Томск, 1998. – 22 с.
8. Карпук Г. В. Контактостанавливающая функция языка: направления и перспективы исследования / Г. В. Карпук // Вестник Минского государственного лингвистического университета. Серия I, Филология. – 2010. – № 1 (44). – С. 35-45.
9. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / М. П. Кочерган. – 3-тє вид. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 464 с.
10. Malinowski B. The problem of meaning in primitive languages / B. Malinowski. // C. K. Ogden, I. A. Richards. The meaning of meaning. – New York, London, 1953. – 9th ed. – P. 296-336.
11. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Изд. 2-е, стереотип. / О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – С. 506-508.
12. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист ; [под. ред., с вступ. ст. и коммент. Ю. С. Степанова]. – М. : Прогресс, 1974. – С. 311-319.

Стаття надійшла до редакції 15.09.14

Павлик Н. В., аспірант

НПУ імені М. П. Драгоманова, Київ

ФАТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ И ЕЕ МЕСТО В СИСТЕМЕ ФУНКЦИЙ ЯЗЫКА

В статье анализируется актуальная для современной коммуникативной лингвистики проблема фатической функции языка, рассматриваются ее истоки и основные подходы к изучению. Осуществлена попытка определить место фатической функции в системе функций языка, а также установить ее соотношение с другими функциями, в частности, с коммуникативной и регулятивной. Предлагается разграничение терминов фатическая, контактная, контактоустанавливающая функция. Определены основные сферы использования фатической функции языка, а также уточняется значение самого термина.

Ключевые слова: фатическая функция, контактоустанавливающая функция, контактная функция, фатика, фатическое общение, коммуникативная функция, регулятивная функция.

N. V. Pavlyk, post graduate student

Mykhaylo Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv

PHATIC FUNCTION AND ITS PLACE IN THE SYSTEM OF LANGUAGE FUNCTIONS

The article deals with the relevant for today's communicative linguistics problem of phatic function of the language, origins and main approaches to its studying are regarded. The attempts to determine the place of phatic function in the system of language functions and to determine its connection with other function, in particular with communicative and regulatory, are performed. The differentiation of terms phatic, contact functions is suggested. The main spheres of phatic function usage are identified, and the meaning of the term is specified.

Key words: phatic function, contact function, phatic, phatic communication, communicative function, regulatory function.